เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา: วิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลง

Southeast Asian Studies: Evolution and Change

ดุลยภาค ปรีชารัชช

Dulyapak Preecharush

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้เกี่ยวกับ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ผ่านแนวทางประวัติศาสตร์และสหวิทยาการ ผลการศึกษาพบว่า ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในความสนใจของผู้คนจากโลกภายนอกมาเป็นเวลาช้านาน หากแต่การเติบโตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาในฐานะสหสาขาวิชาและอาณาบริเวณศึกษา กลับเริ่มก่อตัวขึ้นในสมัยสงครามเย็น ซึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของสหรัฐอเมริกาเป็นสำคัญ ดั่งเห็นได้จากการก่อตัวของหลักสูตรทางด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาเป็นจำนวนมากตามมหาวิทยาลัยชั้นนำต่างๆ ในสหรัฐอเมริกา สำหรับกรณีของประเทศไทยนั้น พบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาล้วนได้รับอิทธิพลจากโลกวิชาการตะวันตกมาอย่างเข้มข้นและสืบเนื่อง หากแต่กำลังเริ่มถูกปรับเปลี่ยนลักษณะให้มีความสอดคล้องกับการก้าวเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ทิศทางการเติบโตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาทั้งในสังคมโลกและสังคมไทยต่างกำลังเคลื่อนตัวเข้าสู่รูปแบบของการผสมผสานระหว่างความเป็น "โลกาภิวัตน์ศึกษา" กับความเป็น "อาณาบริเวณศึกษา" ซึ่งก็นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าจับตามองกันต่อไปในอนาคต

Abstract

This paper aims to explore the evolution of "Southeast Asian Studies" through a historical and interdisciplinary approach. The results show that Southeast Asia has long been of interest to outsiders, however, it clearly emerged and developed as an academic specialty during the Cold War Period in order to serve the United States politico-economic interests. An obvious example related to this is the expansion of Southeast Asian Studies Centers and curricula in many leading universities throughout the United States. Interestingly, in the case of Thai society, Southeast Asian Studies has been strongly and continuously influenced by western academic patterns but its content status has also been modified for the emergence of ASEAN community. Nevertheless, the direction of Southeast Asian Studies both in the global and the Thai context has been gradually changed through the mixing of knowledge from the disciplines of "Global Studies" and "Area Studies". This transformation will continue to be of interest in the future.

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในความสนใจของประชาคมโลกมาเป็นเวลาช้านาน โดยสังเกตได้จากการส่งผ่านชุดความรู้เกี่ยวกับดินแดน และผู้คน ภายในภูมิภาคแห่งนี้ ซึ่งกระทำกันมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยในอนาคต หากการขยายความร่วมมือเพื่อก้าวเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ประสบความสำเร็จ องค์ความรู้เกี่ยวกับ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ย่อมกลายเป็นสิ่งจำเป็นและแปลงสภาพเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญเพื่อถักทอร้อยเรียงให้ประชาชาติอาเซียนมีความสนิทสนมและมีปฏิสัมพันธ์ที่แนบแน่นกลมเกลียวกันมากยิ่งขึ้น จากกรณีดังกล่าว บทความนี้จึงรังสรรค์ออกมาเพื่อเติมเต็มข้อมูลและฐานความรู้เกี่ยวกับ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ให้กับแวดวงวิชาการไทย โดยมีประเด็นการนำเสนอที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" หมายถึงอะไร

คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" หรือ "Southeast Asia" จัดว่ามีความหมายที่หลากหลายโดยในทางภูมิศาสตร์ หมายถึง ดินแดนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชียซึ่งมีลักษณะสัณฐานคล้ายคลึงกับรูปสามเหลี่ยม โดยเริ่มจากพื้นที่ทางตอนใต้ของจีนตัดตรงไปยังชายฝั่งตอนเหนือของออสเตรเลีย จากนั้นจึงเชื่อมโยงไปยังพื้นที่ตอนใต้ของอินเดีย แล้วจึงวกกลับไปยังตอนใต้ของจีน จากสภาพภูมิลักษณ์ดังกล่าว อาณาบริเวณที่อยู่ภายในดินแดนสามเหลี่ยม ซึ่งประกอบด้วย เขตภาคพื้นทวีปซึ่งอยู่ติดกับมหาสมุทรอินเดีย-แปซิฟิก รวมถึงเขตหมู่เกาะอินโดนีเซียและหมู่เกาะฟิลิปปินส์ คือดินแดนที่เรียกโดยรวมว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (McCloud, 1995: 8) แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีบางบริเวณภายในพื้นที่ดังกล่าวที่ถือว่าไม่เป็นส่วนหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ เกาะไหหลำ ปาปัวนิวกินี ศรีลังกาและบังคลาเทศ ซึ่งในทางเขตแดนและวัฒนธรรมแล้ว ถือเป็นส่วนหนึ่งของจีน ออสเตรเลียและเอเชียใต้ ตามลำดับ

สำหรับในแวดวงรัฐศาสตร์นั้น คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" หมายถึง พื้นที่ทางการเมืองซึ่งประกอบด้วยรัฐต่าง ๆ จำนวน 11 รัฐ ได้แก่ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนิเซีย ฟิลิปปินส์ บรูไนดารุสซาราม และติมอร์ตะวันออก โดยแต่ละรัฐล้วนมีพัฒนาการทางการเมืองและรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกันออกไป อาทิ ระบอบคอมมิวนิสต์ในลาวและเวียดนาม ประชาธิปไตยในไทยและฟิลิปปินส์ หรือแม้กระทั่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชในบรูไน (McCloud,1995: 8) แต่อย่างไรก็ตาม ในทางการเมืองระหว่างประเทศ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ถือเป็นที่รู้จักกันดีในนามของ "อาเซียน (ASEAN) หรือสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ซึ่งสถาปนาขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1967 โดยมีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มภายในภูมิภาคซึ่งประกอบด้วยรัฐต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนทั้งสิ้น 10 รัฐ ยกเว้นติมอร์ตะวันออกซึ่งอยู่ในฐานะผู้สังเกตการณ์และยังไม่ได้รับการตอบรับให้เป็นสมาชิกถาวรของอาเซียน

สำหรับในแวดวงเศรษฐศาสตร์นั้น คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" หมายถึง พื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ในโซนมรสุมเขตร้อน (Monsoon) และประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันหลากหลาย อาทิ ผลผลิตทางการเกษตร ป่าไม้ น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติและสินแร่นานาชนิด โดยอาณาบริเวณดังกล่าวได้ถูกผูกโยงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลกนับตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน (Anthony Reid, 1993) นอกจากนั้น พื้นที่ดังกล่าวยังเต็มไปด้วยรูปแบบและโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะตัว อาทิ สังคมนิยมในเวียดนาม ลาวและพม่าในช่วงสงครามเย็น หรือทุนนิยมในไทย สิงคโปร์ มาเลเซีย อินโดนิเซียและฟิลิปปินส์ เป็นต้น

ส่วนในแง่ศิลปวัฒนธรรมนั้น "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" มักหมายถึงดินแดนที่อยู่ระหว่างอู่อารยธรรมอันเก่าแก่ของโลก ซึ่งได้แก่ อารยธรรมอินเดียและอารยธรรมจีน ขณะเดียวกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังจัดเป็นภูมิภาคที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางศาสนา วัฒนธรรม และชาติพันธุ์วรรณนา ยกตัวอย่างเช่น ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทในพม่า ไทย ลาวและกัมพูชา ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในฟิลิปปินส์และติมอร์ตะวันออก ศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ในมาเลเซีย บรูไนและอินโดนิเซีย (Milton Osborne, 1997: 6-12) ตลอดจนความรุ่งเรืองทางอารยธรรมของเมืองพุกาม (พม่า) พระนคร (กัมพูชา) และเกาะชวา (อินโดนิเซีย) และความสลับซับซ้อนทางชาติพันธุ์ในพม่า อินโดนิเซีย และฟิลิปปินส์ เป็นต้น (McCloud, 1995: 10) จากสภาวะแวดล้อมดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" จัดเป็นคำที่มีความหมายหลากหลายในตัวเองซึ่งก็ขึ้นอยู่กับบริบท สภาพเงื่อนไขและการให้นิยามในแวดวงวิชาการ รวมถึงความรับรู้และความเข้าใจส่วนบุคคล

สำหรับจุดกำเนิดและพัฒนาการของคำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" นั้น พบว่า ก่อนหน้าที่จะมีการใช้คำดังกล่าว ดินแดนแถบนี้เคยมีชื่อเรียกเป็นหน่วยภูมิศาสตร์แบบโบราณมาก่อน ยกตัวอย่างเช่น ชาวกรีกและโรมัน เคยเรียกขานแนวคาบสมุทรและหมู่เกาะซึ่งกั้นกลางระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีนใต้ว่า "Chryse Chersonesos" ซึ่งมีปรากฏอยู่ในแผนที่โลกของปโตเลมี ส่วนชาวจีนนั้นเรียกดินแดนแถบนี้ว่า "นานยาง

(Nanyang)" ขณะที่ญี่ปุ่นเรียกว่า "นานโย (Nan Yo)" โดยทั้งสองคำล้วนมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ อาณาเขตแห่งทะเลใต้ ส่วนวรรณกรรมอินเดียโบราณก็มีคำที่หมายถึงดินแดนแถบนี้เช่นกัน คือคำว่า "สุวรรณภูมิ หรือสุวรรณทวีป (Savarnadvipa)" ซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณแถบพม่าตอนล่างและตอนกลางของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในขณะที่พ่อค้าชาวอาหรับก็เรียกขานดินแดนแถบนี้ว่า "Qumr หรือ Waq-Waq" ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมตั้งแต่หมู่เกาะซีลีเบส (มากัสซาร์) จนถึงน่านน้ำญี่ปุ่น (McCloud,1995:12) ครั้นเมื่อมาถึงยุคที่ชาติตะวันตกเริ่มแผ่อำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ก็เริ่มปรากฏคำเกี่ยวกับดินแดนแถบนี้เป็นจำนวนมาก อาทิ "อินเดียไกล (Further India)" ซึ่งหมายถึงดินแดนที่ไกลออกไปจากอินเดียเพียงเล็กน้อย และได้รับอิทธิพลจากอินเดียในรูปแบบของศาสนาและวัฒนธรรม หรือคำว่า "จีนน้อย (Little China)" ซึ่งหมายถึง ดินแดนที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจีนและได้รับอิทธิพลจากจีนในรูปแบบของการค้าและการทูต หรือแม้กระทั่งคำว่า "อินโดจีน (Indo-China)" ก็ถูกบัญญัติขึ้นมาตามลักษณะการรับอิทธิพลทั้งจากอารยธรรมอินเดียและจีน (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2553: 5)

ต่อมาเมื่อลัทธิล่าอาณานิคมและอำนาจของชาติยุโรปเริ่มลงหลักปักฐานในดินแดนแถบนี้อย่างมั่นคง ก็เริ่มปรากฏชื่อเรียกขานอาณาบริเวณต่างๆ ตามแต่ผลประโยชน์และขอบเขตการปกครองของเจ้าอาณานิคม อาทิ "พม่าของอังกฤษ (British Burma)" "มลายูของอังกฤษ (British Malaya)" "อินโดจีนของฝรั่งเศส (French Indochina)" "หมู่เกาะอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (Dutch East Indies)" และ "ฟิลิปปินส์ของสเปน (Spanish Philippines)" เป็นต้น (สุเนตร, 2553: 6) ครั้นเมื่อมาถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (ค.ศ.1939-ค.ศ. 1945) คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ได้เริ่มปรากฏขึ้นอย่างเป็นทางการโดยในช่วงเวลาดังกล่าวกองทัพญี่ปุ่นได้ยกทัพเข้ารุกรานดินแดนแถบนี้ ตลอดจนเข้ายึดครองอาณานิคมที่เคยตกอยู่ใต้อาณัติของชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยการรุกรบอย่างต่อเนื่องของกองทหารญี่ปุ่น ได้สร้างแรงบีบคั้นทางยุทธศาสตร์อย่างรุนแรง จนส่งผลให้ฝ่ายสัมพันธมิตรถอนกำลังออกจากดินแดนดังกล่าว แล้วหันมาสถาปนาศูนย์บัญชาการรบแห่งใหม่เพื่อควบคุมอำนวยการยุทธ์และกำหนดยุทธบริเวณในการสู้รบกับกองทัพญี่ปุ่น โดยกองบัญชาการดังกล่าวมีชื่อว่า "South-East Asia Command" หรือ "กองทัพภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ซึ่งตั้งอยู่ที่เกาะลังกาและอยู่ภายใต้การนำของลอร์ด หลุยส์ เมาท์แบตตัน แม่ทัพสัมพันธมิตรผู้มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้กับญี่ปุ่น (สุเนตร, 2553: 6) จากบริบทดังกล่าว คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" จึงถือกำเนิดขึ้นภายใต้แรงบีบคั้นยุทธศาสตร์และการสัประยุทธ์ทางการทหารในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง

หลังการสิ้นสุดของสงครามมหาเอเชียบูรพา คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ได้ถูกนำมาปรับใช้ในแวดวงวิชาการของโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และการเมือง ซึ่งมีปรากฏในงานวรรณกรรมของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ หนังสือเล่มคลาสสิกเรื่อง *A History of South-East Asia* (ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ.1955) ของท่านอาจารย์ D.G.E. Hall ปรมาจารย์ชาวอังกฤษผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ และหนังสือเรื่อง *Government and Politics of Southeast Asia* (ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ.1959) ของท่านอาจารย์ George Mct. Kahin ปรมาจารย์ชาวอเมริกันผู้เชี่ยวชาญด้านรัฐศาสตร์ โดยจากหนังสือทั้งสองเล่ม เป็นที่น่าสังเกตว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ในโลกทรรศน์ของชาวตะวันตกจัดว่ามีรูปแบบการสะกดที่หลากหลาย อาทิ "South-East Asia" และ "South East Asia" (เขียนแบบอังกฤษ) "Southeast Asia (เขียนแบบอเมริกัน)" และ "South-east Asia" ตลอดจนรูปแบบการเขียนอื่นๆ อีกมากมาย (Hall, 1981: 1-5) จากสภาพเงื่อนไขดังกล่าว การสะกดคำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ในสังคมของโลกตะวันตกจึงแฝงไปด้วยนัยยะและยังหาข้อสรุปที่แน่นอน

ตายตัวไม่ได้[1]

สำหรับประเทศไทยนั้น คำดังกล่าว ถือเป็นศัพท์ที่พึ่งถูกบัญญัติขึ้นมาใหม่และมีรูปแบบการใช้ที่หลากหลายเช่นกัน โดยในแวดวงทั่ว ๆ ไปนั้น มักนิยมใช้คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" หากแต่ในแวดวงรัฐศาสตร์และการทหารมักใช้คำว่า *"เอเชียอาคเนย์"* ส่วนในแวดวงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม มักใช้คำว่า *"อุษาคเนย์"* ซึ่งเป็นคำสมาสระหว่าง *"อุษา"* ที่แปลว่ารุ่งเช้า และ *"อาคเนย์"* ที่แปลว่าทิศตะวันออกเฉียงใต้จากการนำเสนอในเบื้องต้น อาจกล่าวได้ว่า *"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* จัดเป็นภูมิภาคที่เต็มไปด้วยมนต์เสน่ห์และคู่ควรแก่การศึกษา แม้แต่ชื่อเรียกขานก็มีการตีความและให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไป แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจเป็นอันดับถัดมาก็คือ ทำไมจึงต้องมีการเรียนการสอนเกี่ยวกับ *"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา"* หรือ *"Southeast Asian Studies"* และ *"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา"* มีพัฒนาการและความสำคัญอย่างไรต่อสังคมไทยและสังคมโลก ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

วิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ในสังคมโลก

องค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จัดว่ามีความเก่าแก่เคียงคู่กับพัฒนาการของประวัติศาสตร์โลก โดยปรากฏหลักฐานในรูปแบบของเอกสารโบราณ อาทิ บันทึกการเดินทางของพ่อค้าจีน อาหรับและอินเดีย ซึ่งได้กล่าวถึงรูปพรรณสัณฐานของคนพื้นถิ่นและลักษณะอารยธรรมของรัฐโบราณอุษาคเนย์ เช่น พระนคร จามปาและศรีวิชัย รวมถึงบันทึกการเดินทางของมาร์โคโปโล พ่อค้าวาณิชและนักผจญภัยชาวอิตาเลียนที่ได้เดินทางโดยทางเรือกลับจากราชสำนักของพระเจ้ากุบไลข่าน (ค.ศ. 1275) และได้ผ่านอาณาจักรจามปา อ้อมแหลมมลายูและไปติดลมมรสุมอยู่ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตราเป็นเวลานานถึง 5 เดือน โดยมาร์โคโปโลได้พรรณนาถึงลักษณะบ้านเมือง ตลาดการค้า และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองอุษาคเนย์เอาไว้อย่างค่อนข้างละเอียด (McCloud, 1995: 22-28)

แต่กระนั้นก็ตาม การรับรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคโบราณยังคงเต็มไปด้วยอุปสรรคและข้อจำกัดนานาประการ ไม่ว่าจะเป็นความล้าหลังทางเทคโนโลยีหรือความห่างไกลทางภูมิศาสตร์ ต่อมาเมื่อชาวตะวันตก สามารถคิดค้นเทคนิคการต่อเรือขนาดใหญ่ที่มีความปลอดภัยในการรอนแรมกลางทะเล ผสมผสานกันกับเทคนิคการทำแผนที่ซึ่งมีการกำหนดพิกัด เส้นละติจูดและลองจิจูดอย่างเป็นระบบ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโลกยุโรปกับโลกเอเชียจึงถูกผูกโยงให้มีความใกล้ชิดกันมากขึ้นซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการขยายพรมแดนแห่งการเรียนรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในหมู่นักเดินทางและชนชั้นนำชาวตะวันตก ยกตัวอย่างเช่น บันทึกการเดินทางของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เน้นการพรรณนาภูมิสถานและสังคมวัฒนธรรมของราชอาณาจักรสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หรือบันทึกการเดินทางของพ่อค้าชาวอิตาเลียนที่พรรณนาถึงบรรยากาศการค้าที่คึกคักของราชสำนักหงสาวดีในสมัยสมเด็จพระเจ้าบุเรงนอง (Lach, 1991: 519-538, 539-560)

ต่อมาเมื่อลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้แผ่อิทธิพลเข้าครอบงำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสนใจและองค์ความรู้เกี่ยวกับดินแดนดังกล่าวก็เริ่มปรากฏเป็นที่แพร่หลายและถูกจัดเก็บรวบรวมอย่างเป็นระบบเพื่อตอบสนอง

---

[1] สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้ให้อรรถาธิบายเพิ่มเติมว่า คำภาษาอังกฤษซึ่งใช้เรียกดินแดนแถบนี้ว่า South-East Asia ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในหนังสือบันทึกการเดินทางของพระสังฆาธิการชาวบอสตันชื่อ Howard Malcolm ในงานหนังสือบันทึกการเดินทางของท่านที่ชื่อว่า *Travels in Southern Asia* ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1840 และคำ ๆ นี้ ได้ปรากฏอีกครั้งในปี ค.ศ.1847 ในหนังสือชื่อ *The Present Condition of the Indian Archipelago and Eastern Asia* ของ J.R. Logan ในฐานะที่เป็นศัพท์บัญญัติทางวิชาการเป็นครั้งแรก

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของเจ้าอาณานิคม ขณะเดียวกัน การจัดสร้างโรงพิมพ์และนวัตกรรมการจัดทำหนังสือ ก็ส่งผลให้เกิดการผลิตชุดความรู้เป็นจำนวนมากเกี่ยวกับรัฐอาณานิคมในอุษาคเนย์ อาทิ ข้อมูลสำมะโนประชากรเกี่ยวกับหมู่เกาะอินโดนิเซียซึ่งถูกผลิตขึ้นโดยกลุ่มข้าหลวงชาวฮอลันดา หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พม่าของ Sir Arthur Purves Phayer หัวหน้าข้าหลวงอังกฤษประจำกรุงร่างกุ้ง รายงานการสำรวจแม่น้ำโขงของ Francis Garnier และ August Pavies ข้าหลวงชาวฝรั่งเศสในอินโดจีน หรือแม้กระทั่งบันทึกการผจญภัยของ Marthe Bassenne สตรีชาวฝรั่งเศสผู้เดินทางสำรวจเมืองหลวงพระบางตามแนวแม่น้ำโขง (Lach, 1991: 560-571)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าองค์ความรู้ในช่วงเวลาดังกล่าวมักถูกรวบรวมขึ้นเพื่อตอบสนองการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองของชนชั้นนำตะวันตกเป็นสำคัญ โดยเน้นการคัดสรรและวางระบบข้อมูลในรูปแบบสารานุกรมเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า หากแต่มีการนำคตินิยมและฐานความคิดตะวันตกเข้ามาอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมชุมชนท้องถิ่นอย่างแยกส่วน ซึ่งก็ส่งผลให้การเรียบเรียงเอกสารเต็มไปด้วยทัศนคติที่ดูถูกดูแคลนวิถีชีวิตของชาวพื้นเมือง รวมถึงถูกจำกัดขอบเขตให้อยู่แต่ในพื้นที่การปกครองของเจ้าอาณานิคมเป็นการเฉพาะ อาทิ องค์ความรู้เกี่ยวกับพม่าภายใต้การปกครองของจักรวรรดิอังกฤษและองค์ความรู้เกี่ยวกับแม่น้ำโขงภายใต้การกำกับดูแลของจักรวรรดิฝรั่งเศส

ในเวลาต่อมา เมื่อชาติมหาอำนาจตะวันตกยอมถอนกำลังออกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แล้วปลดปล่อยดินแดนอาณานิคมให้เป็นรัฐเอกราชหลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง ระบบการเมืองระหว่างประเทศได้ก้าวมาถึงจุดเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญ เมื่อสหรัฐอเมริกาก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจแทนที่เจ้าอาณานิคมยุโรป พร้อมประกาศนโยบายสกัดกั้น (Containment Policy) เมื่อปี ค.ศ. 1949 เพื่อปิดล้อมสหภาพโซเวียตและต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ บทบาทที่เพิ่มขึ้นของสหรัฐอเมริกาและโครงสร้างการเมืองโลกที่แปรเปลี่ยนไป ส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นดินแดนที่มีความสำคัญในทางภูมิรัฐศาสตร์ (Geopolitics) และยุทธศาสตร์ทางการทหาร (สุเนตร, 2553: 8) ตลอดจนกลายเป็นสมรภูมิแห่งการขับเคี่ยวยื้อแย่งอิทธิพลระหว่างสหรัฐอเมริกาซึ่งมีฐานอำนาจอยู่ในไทย เวียดนามใต้ และฟิลิปปินส์ กับสหภาพโซเวียตซึ่งมีฐานอำนาจอยู่ในลาว เวียดนามเหนือและบางส่วนของกัมพูชา สภาวะแวดล้อมดังกล่าวส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นอาณาบริเวณที่มีความสำคัญต่อผลประโยชน์และการดำเนินนโยบายต่างประเทศของมหาอำนาจทางการเมืองโลก ตลอดจนทำให้เกิดความพยายามที่จะศึกษาและประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับดินแดนดังกล่าวทั้งในเชิงภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา อย่างเป็นระบบ โดยแนวทางดังกล่าวจัดเป็นปฐมบทแห่งการก่อเกิดของวิธีการศึกษาที่เรียกว่า “Area Studies” หรือที่แปลเป็นภาษาไทยว่า “อาณาบริเวณศึกษา หรือ วิเทศคดีศึกษา” (อัมพร จิรัฐติกร, 2543: 1-9)

หลังจากนั้น “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ในฐานะของ “สหสาขาวิชา” จึงค่อย ๆ ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่นักวิชาการและนักศึกษาชาวอเมริกัน ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 อาจถือได้ว่าเป็นยุคทองของ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการก่อตัวของหลักสูตรและศูนย์การศึกษาตามมหาวิทยาลัยชั้นนำของสหรัฐอเมริกา (สุเนตร, 2553: 8) เช่น มหาวิทยาลัยคอร์แนล (Cornell University) มหาวิทยาลัยเยล (Yale University) มหาวิทยาลัยมิชิแกน (University of Michigan) มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน (University of Wisconsin) มหาวิทยาลัยฮาวาย (University of Hawaii) และมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนียเบอร์กเลย์ (University of California at Berkeley) โดยลักษณะการเรียนการสอนจะเน้นที่ระดับปริญญาโทและปริญญาเอกเพื่อสร้างผู้เชี่ยวชาญ (Experts) ที่มีความรู้อันหลากหลายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้เกี่ยวกับประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นการเฉพาะ เช่น พม่า ไทย เวียดนามและอินโดนิเซีย (Sears,

2007: 145-148) นอกจากนั้น "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ยังได้รับการฟื้นฟูและพัฒนาอย่างเป็นระบบในเขตทวีปยุโรป (มหาวิทยาลัยของกลุ่มเจ้าอาณานิคมเดิมต่างมีแนวทางการศึกษาในลักษณะเดียวกันและบางแห่งก็มีมาก่อนสหรัฐอเมริกา) อาทิ โซแอสในอังกฤษ (SOAS: School of Oriental and African Studies/ สำนักบูรพคดีและแอฟริกันศึกษา) เอโกล ฟรองเซสในฝรั่งเศส (Ecole Francaise d' Extreme Orient/ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ) และไลเดนในเนเธอร์แลนด์ (Leiden University) ส่วนที่ญี่ปุ่นนั้นก็มีการจัดตั้งศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (Center for Southeast Asian Studies) ที่มหาวิทยาลัยเกียวโตและในออสเตรเลียก็มีการจัดตั้งหลักสูตรในทำนองเดียวกันที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย (ANU: Australian National University) (อัมพร จิรัฐติกร, 2543: 12-15)

สำหรับกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองนั้นก็มีการจัดทำหลักสูตรที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ (National University of Singapore) ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลชั้นนำภายในภูมิภาค มหาวิทยาลัยแห่งมลายา (University of Malaya) ซึ่งเปิดสอนทั้งระดับปริญญาตรี-โท-เอก และมหาวิทยาลัยแห่งฟิลิปปินส์ (University of the Philippines) ซึ่งถึงแม้จะมีเพียงแค่หลักสูตรเอเชียศึกษา (Asian Studies) แต่ก็เน้นศึกษากลุ่มประเทศในเอเชียอาคเนย์เช่นเดียวกัน จากตัวอย่างในเบื้องต้น อาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" เริ่มได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในยุคสงครามเย็นเพื่อตอบสนองผลประโยชน์และยุทธศาสตร์ของรัฐมหาอำนาจตะวันตก โดยมีกระบวนการจัดสร้างฐานข้อมูล ระเบียบวิธีวิจัยและเทคนิคการวิเคราะห์ในรูปแบบของสหวิทยาการคือมีการนำองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ มาอธิบายปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวมักเป็นการมอง "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" จากเพดานทางความคิดและการรับรู้ของคนภายนอก ซึ่งส่งผลให้การทำความเข้าใจเกี่ยวกับดินแดนดังกล่าวยังคงถูกขับเคลื่อนครอบงำโดยแนวคิดของโลกตะวันตกมากกว่าแนวคิดของคนพื้นถิ่นที่อาศัยอยู่ในภูมิภาค (Sears, 2007: 75-81)

อย่างไรก็ตาม หลังความปราชัยของกองทัพสหรัฐอเมริกาในสงครามเวียดนาม เมื่อปี ค.ศ.1975 และการล่มสลายของค่ายสังคมนิยมและสหภาพโซเวียตในช่วงปลายทศวรรษ 1980 จนถึงช่วงต้นทศวรรษ 1990 อันถือเป็นการสิ้นสุดของสงครามเย็น การศึกษาเกี่ยวกับ "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ในฐานะของอาณาบริเวณศึกษาได้เริ่มเคลื่อนตัวเข้ามาถึงจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญ โดยสังเกตได้จากการที่รัฐบาลของสหรัฐอเมริกาเริ่มพุ่งความสนใจไปยังภูมิภาคอื่น ๆ นอกเหนือจากเอเชียอาคเนย์ อาทิ ตะวันออกกลาง เอเชียกลาง และละตินอเมริกา ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จากยุคสงครามเย็นที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางอุดมการณ์และการขับเคี่ยวทางภูมิรัฐศาสตร์ไปสู่ยุคหลังสงครามเย็นหรือยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเต็มไปด้วยกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย เศรษฐกิจการค้าเสรี และประเด็นข้ามชาติในหลากหลายลักษณะ อาทิ โรคเอดส์ การค้ามนุษย์ การก่อการร้ายและภัยพิบัติทางธรรมชาติก็เริ่มส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อการวางกรอบโครงทางความคิด รวมถึงการสร้างระเบียบวิธีวิจัยเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาในสหัสวรรษใหม่

โดยถึงแม้ว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะทำให้การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับอาณาบริเวณศึกษายังคงมีความสำคัญอยู่ในระดับสูงเพื่อตอบสนองปฏิสัมพันธ์ทางการค้าและการลงทุนที่เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ส่งผลให้การศึกษาที่จำกัดขอบเขตอยู่แต่ภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่งอาจไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่มีลักษณะข้ามชาติหรือข้ามภูมิภาคได้อีกต่อไป ยกตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์เกี่ยวกับการก่อการร้ายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำเป็นต้องศึกษาถึงบ่อเกิด พัฒนาการและการสร้างเครือข่ายของกลุ่มก่อการร้ายซึ่งมีลักษณะรอบโลกและข้ามภูมิภาคมากกว่าจะจำกัดขอบเขตอยู่ภายในพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือแม้กระทั่งการวิเคราะห์การก่อตัวของพายุไซโคลนนาร์กีสในพม่า ก็จำเป็นต้องศึกษาสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมในระดับโลก อาทิ ลักษณะน้ำขึ้นน้ำลงและการเคลื่อนตัวของคลื่นยักษ์ในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิกมากกว่าการปิดกั้นพื้นที่การศึกษาอยู่แต่ชายฝั่งทะเลของพม่าหรือผืนน้ำที่ห้อมล้อมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพียงอย่างเดียว

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงอาจพอคาดการณ์ได้ว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ในยุคปัจจุบัน ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ และเริ่มค่อย ๆ ถูกปรับเปลี่ยนโครงสร้างและแนวการศึกษาจากสิ่งที่เคยเรียกว่า "อาณาบริเวณศึกษา (Area Studies)" ซึ่งเน้นการสร้างกระบวนทัศน์และสังกัปทางความคิดที่จำกัดขอบเขตอยู่แต่ภายในภูมิภาค ไปสู่สิ่งที่เรียกว่า "โลกศึกษา หรือโลกาภิวัตน์ศึกษา (Global Studies)" ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีลักษณะรอบโลก และถูกขับเคลื่อนด้วยทรรศนะที่เน้นการมองโลกแบบเป็นองค์รวมและมีพลวัต (อัมพร จิรัฐติกร, 2543: 20-25)

แต่อย่างไรก็ตาม แม้กระแสโลกาภิวัตน์และปฏิสัมพันธ์ข้ามชาติจะเริ่มส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคในวงกว้าง จนทำให้การเคลื่อนไหวขององคาพยพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ในแต่ละภูมิภาค ต่างถูกถักทอ ร้อยเรียงและยึดโยง ผ่านระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในระดับโลก แต่อีกแง่มุมหนึ่งนั้น กลับพบว่า รัฐและผู้คนในแต่ละภูมิภาคต่างก็มีการเชื่อมต่อบูรณาการกันในลักษณะที่แนบแน่นและใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ความร่วมมือภายในภูมิภาค (Intra-Regional Cooperation) และความร่วมมือระหว่างภูมิภาค (Inter-Regional Cooperation) ปรากฏการณ์ดังกล่าว กลับส่งผลให้ระเบียบวิธีวิจัยเกี่ยวกับอาณาบริเวณศึกษายังคงพุ่งเป้าไปที่การรักษาขอบเขตการศึกษาภายในระดับภูมิภาค ควบคู่ไปกับการขยายกรอบโครงการศึกษาเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ได้แก่ การขยายตัวของหลักสูตรเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เพื่อรองรับการรวมตัวกันเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนในปี ค.ศ. 2015 โดยทั้งกระทรวงศึกษาธิการและมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศสมาชิกอาเซียน ต่างรณรงค์ผลักดันให้เกิดการแพร่หลายขององค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคอาเซียนครอบคลุมทั้งกลุ่มนักศึกษา ประชาชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2555: 53-62)

นอกจากนั้น การขยายตัวของความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ อาทิ เอเชียใต้กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือเอเชียตะวันออกกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็นับเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลให้กระบวนวิชาและระเบียบวิธีวิจัยเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เริ่มผูกโยงเข้ากับภูมิภาคข้างเคียงเพื่อตอบสนองกิจกรรมการลงทุนและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมแบบข้ามภูมิภาค ยกตัวอย่างเช่น การสถาปนาหลักสูตรปริญญาโท-เอกทางด้าน South and Southeast Asian Studies ที่มหาวิทยาลัยกัลกัตตา ทางแถบรัฐเบงกอลตะวันตก ประเทศอินเดีย ซึ่งเน้นการศึกษาทางการเมือง เศรษฐกิจ ภาษาและวัฒนธรรม ของกลุ่มประเทศในอนุชมพูทวีปและเอเชียอาคเนย์ควบคู่กันไป โดยเน้นปฏิสัมพันธ์รอบอ่าวเบงกอล ภายใต้กรอบความร่วมมือ BIMSTEC ซึ่งครอบคลุมทั้ง อินเดีย ศรีลังกา บังคลาเทศ เนปาล ภูฏาน พม่า และไทย (Ghosh, 2009: 215-218) หรือในกรณีของการจัดตั้งหลักสูตรปริญญาตรีสาขา East and Southeast Asian Studies ที่มหาวิทยาลัยเมืองฮ่องกง (City University of Hong Kong) โดยเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาเซียนกับกลุ่มมหาอำนาจในเอเชียตะวันออก อาทิ จีน ญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ เพื่อรองรับกิจกรรมการค้าและการลงทุนในกรอบของอาเซียนบวกสาม หรือ ASEAN Plus Three

จากการสำรวจสภาพความเปลี่ยนแปลงในเบื้องต้น อาจพอคาดการณ์ได้ว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาในสหัสวรรษใหม่กำลังอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญ โดยความเปลี่ยนแปลงของระบบโลกยุคหลังสงครามเย็นได้ส่งผลให้เกิดการไหลเวียนของปรากฏการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ในรูปแบบทวิลักษณ์ กล่าวคือ ขณะที่รัฐและผู้คนเริ่มค่อย ๆ ถูกเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันในระดับโลก รัฐและผู้คนเองนั้น ต่างก็เริ่มมีการปะทะสังสรรค์กันทั้งในระดับภูมิภาคและระดับระหว่างภูมิภาค จนนำไปสู่การกระชับความร่วมมือที่มีลักษณะแนบแน่นและเชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้ง ลักษณาการดังกล่าวส่งผลให้กรอบแนวคิดและวิธีการศึกษาเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างแนวทางแบบโลกาภิวัตน์ศึกษาซึ่งเน้นการวิเคราะห์อิทธิพลของระบบโลกที่ส่งผ่าน

มายังพื้นที่เอเชียอาคเนย์ และแนวทางแบบภูมิภาคศึกษาซึ่งยังคงมีความสำคัญอยู่เช่นเดิม หากแต่ค่อย ๆ แปรรูปเปลี่ยนผ่านเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่ปฏิสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนภายในภูมิภาคควบคู่ไปกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเอเชียอาคเนย์กับภูมิภาครอบข้างซึ่งมีความใกล้ชิดกันทางภูมิศาสตร์ การค้าและวัฒนธรรม โดยเฉพาะเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกซึ่งมีอินเดียและจีนเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง

จากกรณีดังกล่าว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาจึงได้รับปรับแปลงคลี่คลายออกเป็นหลายรูปลักษณ์ทั้งในลักษณะของชุดความรู้ที่เชื่อมต่อกับกระแสโลกาภิวัตน์ ชุดความรู้ที่คาบเกี่ยวสัมพันธ์กับภูมิภาคข้างเคียง ชุดความรู้ที่เน้นแต่การศึกษาภูมิภาคของตนเป็นการเฉพาะ หรือแม้กระทั่งชุดความรู้ที่อยู่ภายใต้กรอบเอเชียศึกษา (Asian Studies) ซึ่งมองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะหน่วยหนึ่งของทวีปเอเชียควบคู่กับตะวันออกกลาง และเอเชียตะวันออก รวมถึงการเป็นชุดความรู้ที่แตกตัวแยกย่อยออกเป็นประเทศสำคัญต่าง ๆ เช่น ฟิลิปปินส์ศึกษา อินโดนิเซียศึกษาและไทยศึกษา ซึ่งตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมด ล้วนสะท้อนให้ถึงความมหัศจรรย์ของชุดความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ซึ่งมีทั้งลักษณะของความเป็นโลกาภิวัตน์ศึกษา ทวีปศึกษา ภูมิภาค/อาณาบริเวณศึกษา และประเทศศึกษา ในเวลาเดียวกัน

วิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ในสังคมไทย

องค์ความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จัดว่ามีความเก่าแก่เคียงคู่กับพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทย โดยลักษณะของชุดความรู้ในสมัยโบราณมักอิงแอบอยู่กับมโนทัศน์และวัฒนธรรมพื้นถิ่นในภาคพื้นอุษาคเนย์ อาทิ การมองโลกและการก่อสร้างศาสนสถานตามหลักจักรวาลวิทยา การมองอำนาจรัฐโดยเน้นขอบเขตเมืองและกำลังคนมากกว่าการยึดถือเรื่องเส้นเขตแดนตามระบบแผนที่ตะวันตก หรือการประพันธ์งานวรรณกรรมบางส่วนซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและความเชื่อของคนในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการรับรู้เกี่ยวกับอาณาจักรเพื่อนบ้านในยุคโบราณ อาทิ การเรียกขานกลุ่มบ้านเมืองที่อยู่รายรอบสยาม ไม่ว่าจะเป็น รามัญประเทศ (มอญ) พุกามประเทศ (พม่า) กัมพุชประเทศ (เขมร) และมาลัยประเทศ (มาลายู) หรือแม้กระทั่ง การรับและถ่ายโอนวัฒนธรรมพื้นถิ่นบางประการ เช่น ประเพณีแบบฮินดูที่รับมาจากเขมร ก็ล้วนปรากฏเป็นที่รับรู้ในหมู่ชั้นนำสยามว่าเกิดจากลักษณาการทางการทูตและปฏิสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนกับประเทศเพื่อนบ้านแทบทั้งสิ้น อาทิ อิทธิพลของศาสนาพุทธและแนวคิดทางการปกครองแบบ “ธรรมิกราช” จากมอญ และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและแนวคิดแบบ “เทวราชา” จากเขมร

สำหรับข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการ คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านมักถูกจัดระบบและรวบรวมโดยกลุ่มชนชั้นนำและขุนนางในราชสำนักเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ทางการเมืองและยุทธศาสตร์ทางการทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเริ่มมีการประมวลความรู้เกี่ยวกับรัฐเพื่อนบ้านผ่านรูปแบบของการจารกรรมข้อมูลและการสืบราชการลับ (สุเนตร, 2553: 36-42) อาทิ การแปลพงศาวดารและตำราพิชัยสงครามพม่า การแปลพงศาวดารเขมร รวมถึงการจัดทำแผนที่แสดงตำแหน่งเส้นทางเดินทัพเพื่อประโยชน์ในการสงครามกับพม่าและเวียดนาม เป็นต้น

ครั้นเมื่อลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้าปกคลุมภาคพื้นอุษาคเนย์ กระบวนการรับรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านก็ปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการเมืองและภูมิทัศน์ด้านความมั่นคงซึ่งถูกแปลงสภาพจากแบบแผนของศูนย์อำนาจที่มีลักษณะกระจัดกระจายในยุคโบราณ อาทิ อังวะ มัณฑะเลย์ เว้ เวียงจันทน์ และละแวก ไปสู่แบบแผนของรัฐอาณานิคมที่ถูกปกครองโดยชาติมหาอำนาจตะวันตก อาทิ พม่าของอังกฤษ และอินโดจีนของฝรั่งเศส ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มตระหนักถึงการเรียนรู้เกี่ยวกับ

ความเปลี่ยนแปลงในดินแดนรอบบ้าน ตลอดจนเริ่มมีความเข้าใจเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในมิติที่กว้างไกลและแปลกใหม่กว่าในอดีต (Winichakul, 2004: 66-74) อาทิ การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับประเทศพม่าและมลายูผ่านหนังสือพิมพ์ *Bangkok Recorder* และ *The Illustrated London News* ซึ่งทำให้ชนชั้นนำสยามเริ่มสัมผัสถึงพลานุภาพทางการทหารของอังกฤษที่มีเหนือกำลังรบพื้นถิ่นของพม่า ตลอดจนพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของอังกฤษที่มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของปีนังและสิงคโปร์

กระบวนการส่งผ่านชุดความรู้ในลักษณะดังกล่าวมีผลต่อการปรับเปลี่ยนโลกทรรศน์และการดำเนินนโยบายต่างประเทศของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกัน ข่าวความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการปักปันเขตแดนของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสก็ส่งผลโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เชิงพื้นที่ (Spatial Concept) ของกลุ่มชนชั้นนำสยามจากการแสดงความเป็นเจ้าอธิราชเหนือดินแดนที่อยู่ใต้อาณัติผ่านการศึกสงครามและประเพณีการรับเครื่องราชบรรณาการมาสู่ความเป็นเจ้าอธิปไตยเหนือเส้นเขตแดนที่อิงแอบอยู่กับเทคโนโลยีการผลิตแผนที่ตามแบบตะวันตก (Winichakul, 2004: 115-122)

นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการส่งผ่านความรู้เกี่ยวกับอุษาคเนย์ศึกษาในยุคอาณานิคมถือเป็นผลผลิตอันเกิดจากการปรับตัวของรัฐสยามภายใต้แรงบีบคั้นของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยสภาพเงื่อนไขดังกล่าวได้ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามเริ่มแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อรับมือกับสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป กระนั้นก็ตาม การรุกคืบของเจ้าอาณานิคมก็จัดเป็นพลังทางการเมืองที่ทรงอิทธิพลและทำงานสอดประสานกับกระบวนการสร้าง "รัฐชาติ" ของอาณาจักรสยาม ซึ่งทำให้เกิดการผลิตชุดความรู้ตัวใหม่ที่เรียกว่า "ชีวประวัติแห่งชาติ – National Biography" เพื่อบอกเล่าเรื่องราวในอดีตเกี่ยวกับจุดกำเนิด วิวัฒนาการและพลานุภาพของอาณาจักรสยามซึ่งนับว่าเป็นกุศโลบายทางการเมืองที่แยบยลในการสร้างเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นให้กับประเทศ (สุเนตร, 2553: 35)[2]

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าแนวทางดังกล่าวจะส่งผลดีต่อการปลุกจิตสำนึกของคนในชาติ เช่น การสร้างคลังความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หรือการจัดสร้างหอสมุดวชิรญาณเพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศเพื่อนบ้าน แต่แนวทางดังกล่าวก็ถือกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับการก่อตัวของลัทธิชาตินิยมซึ่งส่งผลให้องค์ความรู้เกี่ยวกับรัฐเพื่อนบ้านของไทยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความหวาดระแวงและอคติที่แอบแฝง (สุเนตร, 2553: 51-52)

ครั้นเมื่อถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่สองและสงครามเย็น ซึ่งตรงกับสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษฎิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร กระบวนการส่งผ่านความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ถูกผลักดันด้วยลัทธิชาตินิยมและอุดมการณ์ด้านความมั่นคงอย่างเด่นชัด ประกอบกับการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ และการแข่งขันทางยุทธศาสตร์ในช่วงสงครามเย็นก็ส่งผลให้ทิศทางการศึกษาเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านมักถูกขับเคลื่อนเพื่อตอบสนองนโยบายและผลประโยชน์ของรัฐเป็นสำคัญ อาทิ ละครเวที รายการวิทยุและเพลงปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการซึ่งมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้คนไทยมองพม่าในฐานะศัตรูตัวฉกาจที่เข้าปล้นเอกราชชาติไทย การผลิตหนังสือและแบบเรียนทางประวัติศาสตร์ที่กระตุ้นให้เยาวชนไทยเกิดความรู้สึกรักชาติ

---

[2] คำว่า "ชีวประวัติแห่งชาติ" เป็นคำที่ใช้ในงานเขียนของ เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส เรื่อง "โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย" ซึ่งเคร็ก เจ เรย์โนลด์ส ได้แนวคิดนี้มาจาก ธงชัย วินิจจะกูล ซึ่งอาจหมายถึงงานวิชาการเรื่อง "The History of a Nation" และอาจหมายรวมถึง "The History of a Nation's Geo-Body" โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Winichakul, T. (1994). *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation.* Honolulu: University of Hawaii Press.

บนพื้นฐานของการมองเพื่อนบ้านในฐานะเป็นอื่น หรือการจัดทำฐานข้อมูลเป็นจำนวนมากเกี่ยวกับลาว เวียดนาม และกัมพูชา (กรณีของสงครามอินโดจีน) พม่า (กรณีของการปราบปรามชนกลุ่มน้อย) และมาเลเซีย (กรณีของขบวนการคอมมิวนิสต์ในภาคใต้) โดยลักษณะเนื้อหาและกระบวนการผลิตส่วนใหญ่ จัดว่าเป็นไปเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ทางการเมืองและความมั่นคงของรัฐเป็นสำคัญ (Winichakul, 2004: 166-169)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 1960 จนถึง 1980 จัดเป็นช่วงเวลาที่การศึกษาเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะสหสาขาวิชาและอาณาบริเวณศึกษา เริ่มได้รับความสนใจจากแวดวงการศึกษาไทย โดยมีนักศึกษาและนักวิชาการไทยบางส่วนเดินทางไปศึกษาต่อและค้นคว้าข้อมูลตามมหาวิทยาลัยชั้นนำต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยคอร์แนล มหาวิทยาลัยฮาวาย มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบอร์กเลย์ และมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย โดยหลังจากเรียนจบในระดับปริญญาโท และปริญญาเอกแล้ว บุคลากรดังกล่าวมักเดินทางกลับมาเป็นอาจารย์หรือทำงานวิจัยเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

ขณะเดียวกัน สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ แม้การเรียนการสอนส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ แต่กลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการวางรากฐานและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านอุษาคเนย์ศึกษาในช่วงสงครามเย็นมักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ อาทิ D.G.E Hall ปรมาจารย์ทางด้านประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ O.W. Wolters ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์อินโดนีเซียและรูปแบบรัฐโบราณในอุษาคเนย์ David Wyatt ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ไทย David Chandler ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์กัมพูชา และ Victor B. Lieberman ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์พม่า โดยปรมาจารย์ทั้งหลายเหล่านี้จัดเป็นผู้ทรงอิทธิพลต่อการปลูกฝังองค์ความรู้และหล่อหลอมระบบความคิดให้กับกลุ่มนักวิชาการไทย ซึ่งเมื่อเรียนจบจากมหาวิทยาลัยชั้นนำในโลกตะวันตกแล้ว บุคคลเหล่านี้มักเดินทางกลับมาเป็นอาจารย์สอนวิชาประวัติศาสตร์ ตลอดจนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุดความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาให้กับสังคมไทยในเวลาต่อมา อาทิ ดร.บุษกร กาญจนวารี (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ศ.ดร. ธงชัย วินิจจะกูล (มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-อดีตอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) และ รศ.ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) เป็นต้น

จุดที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ในช่วงปลายสงครามเย็น แวดวงวิชาการไทยได้เริ่มตื่นตัวเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษากันมากขึ้น สืบเนื่องจากการถือกำเนิดของสมาคมอาเซียน (ASEAN) ซึ่งส่งผลให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มประเทศภายในภูมิภาคมีความใกล้ชิดและแนบแน่นมากขึ้น ตลอดจนการคลี่คลายของปัญหากัมพูชา ซึ่งเริ่มนำไปสู่การเปิดพื้นที่ชายแดนเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้าเสรี ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลให้ความสนใจเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านเริ่มมีมิติที่กว้างไกลและแพร่หลายมากกว่ากรอบการศึกษาเดิมในช่วงต้นและช่วงกลางสงครามเย็น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การเปิดสอนหลักสูตรปริญญาโททางด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของมหาวิทยาลัยศิลปากร หลักสูตรปริญญาโทและเอกทางด้านภาษาศาสตร์ในภูมิภาคอุษาคเนย์ของมหาวิทยาลัยมหิดล รวมถึงการเปิดรายวิชาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองและสังคมวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่การสิ้นสุดของสงครามเย็นจนถึงปัจจุบัน ปรากฏการณ์ที่น่าจับตามองในแวดวงวิชาการมักได้แก่การก่อตัวของหลักสูตรหรือหน่วยงานเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาเป็นจำนวนมากทั้งในพื้นที่ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเพื่อตอบสนองความเปลี่ยนทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมภายในภูมิภาค อาทิ โครงการปริญญาตรีเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะของการผลิตชุดความรู้ที่สอดประสานกับการตีพิมพ์ผลงานวิชาการของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โครงการ Southeast Asian Studies (หลักสูตรนานาชาติ) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rockefeller Foundation) ในการคัดเลือกนักศึกษา

จากกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเพื่อเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท หรือสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสถาบันเอเชียตะวันออก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเน้นการผลิตงานวิจัยบางส่วนเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ ยังมีศูนย์ศึกษาเอเชียอาคเนย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหงที่เน้นการออกวารสารและจัดสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับการเมืองภายในภูมิภาค และสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งเน้นการผลิตงานวิจัยและทำการศึกษาเกี่ยวกับภาษาและชาติพันธุ์วรรณนาในอุษาคเนย์

สำหรับมหาวิทยาลัยในระดับภูมิภาคนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามลักษณะที่ตั้งของมหาวิทยาลัยและความใกล้ชิดกับประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่แวดล้อม อาทิ โครงการภูมิภาคศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเน้นการสอนในระดับปริญญาโทเกี่ยวกับประเทศพม่า ลาว และจีนตอนใต้ การก่อตั้งวิทยาลัยนานาชาติภูมิภาคลุ่มน้ำโขงของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายซึ่งเน้นศึกษาภาษาและความหลากหลายทางวัฒนธรรมในจีนตอนใต้และกลุ่มประเทศลุ่มน้ำโขง ศูนย์พม่าศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร ที่มีการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีทางด้านพม่าศึกษาเป็นการเฉพาะ ศูนย์ศึกษาพหุลักษณ์ลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เน้นการผลิตงานวิจัยและวารสารวิชาการเกี่ยวกับลุ่มน้ำโขง รวมถึงสังคมวัฒนธรรมในภาคอีสาน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์และวิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งมีการเปิดสอนรายวิชาตั้งแต่ระดับปริญญาตรี จนถึงปริญญาเอก ในหัวข้อที่เกี่ยวกับลุ่มน้ำโขงและภาคอีสานของไทย

ในขณะที่ศูนย์อินโดจีนศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา ก็มีการจัดกิจกรรมเผยแพร่ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านและเน้นการผลิตงานวิชาการเชิงลึกเกี่ยวกับประเทศกัมพูชาเป็นการเฉพาะ ส่วนทางฟากสถาบันสมุทรรัฐแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ก็เน้นการศึกษาทางด้านการเมืองการปกครองในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อันสัมพันธ์กับการเมืองในโลกมลายู ส่วนโครงการปริญญาตรี-โททางด้านภูมิภาคศึกษาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ก็เน้นการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับมาเลเซียและอินโดนีเซีย รวมถึงมีการผลิตวารสารรุไบยาตเพื่อรวบรวมงานเขียนของนักวิชาการทางด้านอุษาคเนย์ศึกษา เป็นต้น

นอกจากหลักสูตรและศูนย์วิจัยในระดับต่าง ๆ แล้ว องค์ความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีปรากฏในแวดวงสื่อสารมวลชน เป็นจำนวนมาก อาทิ การตีพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งจัดพิมพ์ออกมาเป็นภาษาไทย การตีพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับอุษาคเนย์ในภาคภาษาอังกฤษ โดยเน้นทั้งมิติทางประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครองและชาติพันธุ์วรรณนาของสำนักพิมพ์ Silkworm และสำนักพิมพ์ White Lotus ซึ่งเป็นสำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่มีฐานการผลิตอยู่ในประเทศไทย รวมถึงรายการสารคดีจำนวนมากเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และการเมือง อย่างเช่น พินิจนคร ของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส รายงานพิเศษเกี่ยวกับจับกระแสการเลือกตั้งพม่า ของไทยพีบีเอส และการผลิตช่องโทรทัศน์เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคเป็นการเฉพาะ อย่างกรณีของ ASEAN TV ในเครือ NATION เป็นต้น

จากการนำเสนอในเบื้องต้น อาจวิเคราะห์ได้ว่า การเติบโตของ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ในสังคมไทย มีลักษณะที่สอดคล้องสัมพันธ์และได้รับอิทธิพลจากพัฒนาการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาในสังคมโลก โดยถึงแม้ว่าการสถาปนาหลักสูตรทางด้านภูมิภาคศึกษาภายในประเทศไทย จะเริ่มก่อตัวขึ้นอย่างแพร่หลายในช่วงปลายสงครามเย็น ซึ่งนับว่ามีพัฒนาการที่ล่าช้ากว่าประเทศเพื่อนบ้านอย่างสิงคโปร์และมาเลเซีย หากแต่รากฐานทางความคิดและระเบียบวิธีวิจัยเกี่ยวกับอุษาคเนย์ศึกษาที่เฟื่องฟูอยู่ในโลกวิชาการอเมริกัน ต่างก็ถูกซึมซับ สืบสานและส่งผ่านมายังสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง จนก่อเกิดเป็นหลักสูตรและกระบวนวิชาอันหลากหลาย ซึ่งมีลักษณะกระจายตัวอยู่ตามมหาวิทยาลัยชั้นนำต่าง ๆ ทั่วประเทศ

นอกจากนั้น ความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์และการขยายตัวของแนวคิดภูมิภาคนิยม (Regionalism) ก็นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลให้ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ในสังคมไทย มีลักษณะผสมผสาน

และแทรกซึมอยู่ในทุกส่วนภาคของสหสาขาวิชา อาทิ หลักสูตรปริญญาโทโลกาภิวัตน์ศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งเน้นการเชื่อมโยงระหว่างเอเชียอาคเนย์กับระบบโลกยุคหลังสงครามเย็น และการจัดตั้งหลักสูตรปริญญาตรีทางด้านเอเชียศึกษาของมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ควบคู่กับอาณาบริเวณสำคัญอื่นๆ อาทิ เอเชียใต้หรือตะวันออกกลาง โดยมีความพยายามที่จะเชื่อมโยงเอเชียอาคเนย์เข้ากับภูมิภาคข้างเคียง

หรือกรณีของหลักสูตรปริญญาตรีเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีการจัดกิจกรรมวิชาการควบคู่ไปกับการจัดการเรียนการสอนอย่างเข้มข้นและสืบเนื่อง โดยยึดโยงอยู่กับแนวทางภูมิภาคศึกษาและอาณาบริเวณศึกษาเป็นการเฉพาะ และท้ายที่สุด ได้แก่ กรณีของหลักสูตรปริญญาตรีทางด้านพม่าศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร หลักสูตรปริญญาโท-เอก ทางด้านไทยศึกษา (ภาคภาษาอังกฤษ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหลักสูตรปริญญาโท-เอก ทางด้านลาวศึกษา เวียดนามศึกษา และเขมรศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งมุ่งเน้นไปที่แนววิเคราะห์แบบประเทศศึกษา โดยตัวอย่างที่กล่าวไปในเบื้องต้นล้วนสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มของวิชาอุษาคเนย์ศึกษาในสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องสัมพันธ์กับอุษาคเนย์ศึกษาในระดับโลก โดยมีทั้งลักษณะของความเป็นโลกาภิวัฒน์ศึกษา ทวีปศึกษา ภูมิภาค/อาณาบริเวณศึกษา และประเทศศึกษา ในเวลาเดียวกัน

ความส่งท้าย

"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ถือเป็นศิลปศาสตร์ที่มีความสำคัญเคียงคู่กับวิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมการเมืองโลก โดยการเชื่อมโยงองค์ความรู้แบบสหศาสตร์อย่างลึกซึ้ง ทั้งประวัติศาสตร์โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และมานุษยวิทยา ถือเป็นมนต์เสน่ห์ที่ส่งผลให้นักวิชาการ นักศึกษา และประชาชนทั่วไป เริ่มหลงใหลสนใจในตัวตนของความเป็นอุษาคเนย์ศึกษากันมากขึ้น ประกอบกับ แนวโน้มของการรวมกลุ่มภายในภูมิภาคเพื่อก้าวเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ก็นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการขยายพรมแดนแห่งการเรียนรู้เกี่ยวกับอุษาคเนย์ศึกษาอย่างเข้มข้นและสืบเนื่อง อย่างไรก็ตาม ปัญหาคลาสสิคของการศึกษาเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ การถูกครอบงำโดยมุมมองและโลกทรรศน์ตามแบบตะวันตก ซึ่งส่งผลให้การพัฒนาองค์ความรู้ภายในภูมิภาคยังคงเต็มไปด้วยข้อจำกัดบางประการ

ดังที่ Ariel Heryanto ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ในบทความเรื่อง "Can There Be Southeast Asians in Southeast Asian Studies"[3] ซึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาชุดความรู้เกี่ยวกับอุษาคเนย์ศึกษาโดยคนพื้นถิ่นภายในภูมิภาค ถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการรวมกลุ่มและการบูรณาการในอนาคต หากแต่ทั้งนักคิด นักเขียนและนักวิชาการชาวอุษาคเนย์เองนั้น กลับยังคงมีลักษณะของการผลิตผลงานที่จำกัดขอบเขตตามแต่ประสบการณ์และความถนัดส่วนบุคคล โดยขาดการสร้างฐานทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย และระบบความคิดแบบเป็นองค์รวม ซึ่งก็นับเป็นประเด็นท้าทายต่อทิศทางการพัฒนา "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา" ในศตวรรษที่ 21

---

[3] Ariel Herhanto เป็นอาจารย์ประจำคณะเอเชียศึกษา สถาบันภาษาและสังคมเอเชีย มหาวิทยาลัยเมลเบิร์น และเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านอินโดนิเซียและมาเลเซียศึกษา โดย Ariel ได้ตั้งคำถามหลายประการเกี่ยวกับอุปสรรคในการพัฒนานักวิชาการภายในภูมิภาคอาเซียน อาทิ อิทธิพลของชาตินิยม และความไม่ลงรอยระหว่างแนวคิดแบบอัษฎงค์นิยม (Occidentalism) และบูรพนิยม (Orientalism) สำหรับรายละเอียดเชิงลึก โปรดดู Ariel Heryanto "Can There Be Southeast Asians in Southeast Asian Studies?" in Keyes, Charles, Vicente, Rafael and Laurie J. Sears (eds.) (2007). *Knowing Southeast Asian Subjects.* Seattle: University of Washington Press.

บรรณานุกรม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และแสงเดือน ไสยวงศ์. (2538). *บรรณานุกรมเอเชียอาคเนย์ศึกษาในประเทศไทย.* กรุงเทพมหานคร: มติชน.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา.* กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิจิตรมาตรา, ขุน (2506). *หลักไทย.* พระนคร: โอเดียนสโตร์.

สุเนตร ชุตินธรานนท์ และคณะ. (2552). *ชาตินิยมในแบบเรียนไทย.* กรุงเทพมหานคร: มติชน.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2555). *การบรรยายทางวิชาการเพื่อสร้างความตระหนักเรื่อง การก้าวสู่ประชาคมอาเซียน.* กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.

อัมพร จิรัฐติกร. (2543). *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา สายไปแล้วหรือยัง?.* กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

Abdullah, T. and Yekti Maunati. (eds.) (1994). *Toward the Promotion of Southeast Asian Studies in Southeast Asia.* Jakarta: Program of Southeast Asian Studies, Indonesian Institute of Science.

Abraham, I. (ed.) (2000). *Weighing the Balance: Southeast Asian Studies Ten Years After.* New York: Social Science Research Council.

Ahmad, A. T. and Tan Liok Ee. (2003). *New Terrains in Southeast Asian History.* Singapore: Singapore University Press.

Anderson, B. (1998). *The Spectre of Comparison: Nationalism, Southeast Asia and the World.* London: Verso.

Bowring, Sir John. (1969). *The Kingdom and People of Siam.* 2 Vols. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Cady, J. F. (1964). *Southeast Asia: Its Historical Development.* New York: McGraw Hill.

Chomsky, N. (ed.) (1997). *The Cold War and the University: history of the Postwar Years.* New York: New Press.

Dallmayr, F. R. (1997). *Beyond Orientalism: Essays on Cross-Cultural Encounter.* Albany: State University of New York (SUNY) Press.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures.* New York: Basic Books.

Ghosh, L. (2009). *Connectivity and Beyond Indo-Thai Relations Through Ages.* Kolkata: The Asiatic Society.

Hall, D.G.E. (1981). *A History of South-East Asia.* London: Macmillan.

Hall, R. B. (1947). *Area Studies: With Special Reference to Their Implications for Research in the Social Science.* New York: Social Science Research Council Committee on World Area Research.

Heine-Geldren, R. (1942). *Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia.* Ithaca: Cornell University Press.

Ibrahim, A. (1996). *The Asian Renaissance.* Singapore: Times Books International.

Keyes, C. Vicente, Rafael and Laurie J. Sears (eds.) (2007). *Knowing Southeast Asian Subjects.* Seattle: University of Washington Press.

La Loubere, S. de. (1969). *The Kingdom of Siam.* Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Lach, D. F. (1991). *Southeast Asia in the Eyes of Europe.* Chicago: Chicago University Press.

MacDonald, C. (2004). What Is the Use of Area Studies? *IIAS Newsletter* 35 November.

McCloud, D. G. (1995). *Southeast Asia: Tradition and Modernity in the Contemporary World.* Colorado: Westview Press.

McVey, R. (1995). Change and Continuity in Southeast Asian Studies. *Journal of Southeast Asian Studies* 26: 1-15.

Morse, R. (ed.) (1984). *Southeast Asian Studies: Options for the Future.* Lanham, MD: University Press of America; Washington, DC: Wilson Center.

Osborne, M. (1997). *Southeast Asia: An Introductory History.* Bangkok: Silkworm Books.

Provencher, R. (1975). *Mainland Southeast Asia: An Anthropological Perspective.* Calif.: Goodyear Publishing Company.

Reid, A. (ed.) (2003). *Southeast Asian Studies: Pacific Perspectives.* Program for Southeast Asian Studies Monograph Series. Temple, Arizona: Program for Southeast Asian Studies.

_____ (1993). *Southeast in the Age of Commerce 1400-1680 vol. II. Expansion and the Crisis.* New Haven: Yale University Press.

Reynolds, C. J. and Ruth McVey. (eds.) (1998). *Southeast Asian Studies: Reorientation.* New York: Cornell University Southeast Asia Program.

SarDesai, D.R. (2010). *Southeast Asia: Past and Present.* Colorado: Westview Press.

Said, E. (1987). *Orientalism.* New York: Vintage Books.

Savage, V. R. (1989). *Western Impressions of Nature and Landscape in Southeast Asia.* Singapore: Singapore University Press.

Spivak, G. (2003). *Death of Discipline.* New York: Columbia University Press.

Siegel, J. T. and Audrey R. Kahin (eds.) (2003). *Southeast Asia over Three Generations: Essays Presented to Benedict R. O'G.Anderson.* New York: Cornell University Southeast Asia Program.

Szanton, D. (ed.) (2004). *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Tarling, N. (ed.) (1999). *The Cambridge History of Southeast Asia,* 4 vols. Cambridge: Cambridge University Press.

Winichakul. T. (1994). *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation.* Honolulu: University of Hawaii Press.

Wolters, O.W. (1982). *History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives.* Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.